

JEZYKOZNAWSTWO

Leszek Bednarczuk

Kraków

Tabliczki z Podeblotcia w świetle inskrypcji greckich na Rusi Kijowskiej

Słowa kluczowe: Ruś Kijowska, badania archeologiczne, alfabet grecki, cyrylica

W 1986 roku w miejscowości Podeblotcie, położonej ok. 100 km na południe od Warszawy w pobliżu Wisły, w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych przez pracowników Instytutu Archeologii UW, znaleziono datowane na IX–XI wiek trzy tabliczki ze znakami, z których pierwsza jest nieczytelna, a druga i trzecia zawierają podobne do siebie sekwencje znaków literowych przypominających majuskułę grecką. Kierownik ekspedycji prof. A. Gąssowski [1987] uznał je za „najstarsze wczesnośredniowieczne zabytki pisma na ziemiach polskich”, a prowadząca wraz z nim badania terenowe dr E. Marczak [1986, 1995, 1998] w dalszym ciągu analizuje tabliczki przy udziale uczonych różnych specjalności. Dotychczas jednak nie otrzymaliśmy kompletnego sprawozdania z wyników badań archeologicznych w Podeblotciu, natomiast 1987 roku na łamach pism popularno-naukowych («Problemy», «Kultura», «Światowit», «Archeologia Żywa», «Z Otchłani Wieków») wywiązała się ożywiona dyskusja, w której wzięli udział wybitni polscy historycy, archeolodzy oraz językoznawca prof. L. Moszyński [1987, 2001]. Część uczestników dyskusji odniosła się sceptycznie do samego odkrycia (L. Leciejewicz), a zwłaszcza do uznania go za świadectwo misji cyrylometodejskiej w Polsce (L. Moszyński, L. Tyszkiewicz), nie wykluczyli jednak tej możliwości T. Wasilewski, J. Bieniak i inni historycy. Całość dyskusji podsumował w swym podręczniku archeologii Polski wczesnośredniowiecznej prof. A. Buko [2006, 158–163; bibliografia: 389–391), ale bez jednoznacznych wniosków.

Interpretacji napisów dokonał prof. T. Wasilewski [1987], odczytując na tabliczce nr 2 litery greckie **IXCN** jako skrót bizantyjskiego **I(HCOYC) X(PICTO)C N(IKA)** ‘Jezu Chryste zwyciężaj’, a na tabliczce nr 3 napisany dwukrotnie monogram Chrystusa: **IX/ICXC**. Natomiast T. Płóciennik [1999] zakwestionował na tabliczce nr 2 lekcję ostatniej litery jako **N** (= **NIKA**), widząc w niej greckie **H** (*eta*) i doszedł do wniosku, że na obu tabliczkach widnieje czytany od prawej do lewej strony monogram Chrystusa: nr 3 **ICXC** (pierwsza *iota*), nr 2 **HCXC** (pierwsza *eta*). Z kolei A. Łukaszewicz ([2008]; w artykule zmiana numeracji tabliczek 2 ↔ 3) zaproponował lekcje na tabliczce nr 2 **HCXI**, nr 3 **ICXI** oraz symetryczne odczytywanie obu napisów (palindrom). Ponieważ jednak sekwencje liter **HC** i **XI** nie występują w chrystogramach bizantyjskich, pozostaje interpretacja T. Wasilewskiego [1987], najbardziej prawdopodobna paleograficznie (przy czym **C** na tabliczce nr 2 wygląda greckie Σ).

Dyskutowane tu chrystogramy nawiązują do objawienia, jakie otrzymał cesarz Konstanty Wielki przed zwycięską bitwą przy Moście Mulwiskim pod Rzymem 28 października 312 roku. Według Euzebiusza z Cezarei «Vita Constantini» (I, 28–31, oprac. Bober 1965, 109–110) w czasie wymarszu na Rzym: „w godzinach popołudniowych, gdy słońce już chyliło się ku zachodowi, na własne oczy widział na niebie krzyż świetlany, unoszący się pod słońcem, z napisem: W tym zwyciężaj (τοτω νίχα). Widzenie to w zdumienie wprawilo jego samego i wszystkich żołnierzy, którzy szli za nim i na cud ten patrzeli [...] Miał zaś wygląd taki: Długa połączana włócznia miała przecznice, nadającą jej postać krzyża. U samej góry włóczni był przymocowany wieniec ze złota i drogich kamieni. W nim znajdował się monogram Zbawiciela, a mianowicie duże litery, które jako pierwsze oznaczały imię Chrystusa tak, że litera **P** przechodziła w pośrodku litery **X**. Głoski te zwykł był cesarz później nosić na swoim szyszaku” Chodzi tu więc o znany już w II wieku chrystogram (m.in. z inskrypcji w katakumbach). Z pism Euzebiusza, Laktancjusza, Rufina i innych autorów oraz monet Konstantyna wynika, że chrystogram ten został umieszczony na sztandarze wojskowym (*labarum*), hełmie Cesarza oraz na tarczach jego żołnierzy [Alföldi 1932, 9–23; Bober 1965, 195]. W 313 roku Konstantyn jako władca Rzymu wraz z władcą Cesarstwa Wschodniego Licyniuszem ogłosili w Mediolanie edykt, który kończył prowadzone od czasów Nerona prześladowania chrześcijan, zwracał Kościołowi skonfiskowane świątynie i posiadłości, a wszystkim mieszkańcom Cesarstwa zapewniał wolność wyboru religii ([EK IV 1983, 666, oprac. J. Śrutwa; IX 2002, 679–702, oprac. P. Plisiecki]; B. Krasucka, gdzie dalsza literatura). Wkrótce potem Konstanty pokonał Licyniusza i stał się władcą całego cesarstwa, które-

go stolicę przeniósł w 320 roku do Bizancjum, nadając miastu nazwę Konstantynopol.

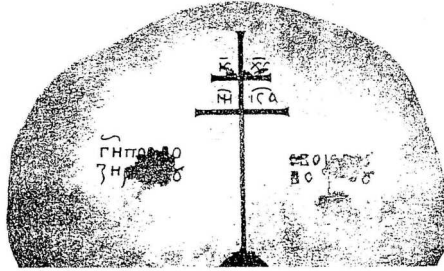
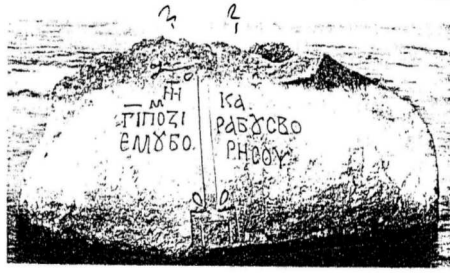
Podniesione do rangi religii państwowej chrześcijaństwo zaczęło szerzyć się również poza granicami Cesarstwa Wschodniego, a misje bizantyjskie promieniowały na Afrykę Północną, Azję Mniejszą oraz bliższe i dalsze regiony Europy Wschodniej [Ševčenko 1997]. Głoszone przez misjonarzy Słowo Boże w językach rodzimych było zapisywane w przystosowanych do ich wymowy alfabetach opartych na piśmie greckim, a ceremoniał dworu cesarskiego połączony z symboliką chrześcijańska nadawał dostojęstwa nowej religii.

Kluczową rolę w liturgii bizantyjskiej odgrywał chrystogram Konstantyna poszerzony przez objawione mu $\tau\omicron\tau\omega\ \nu\iota\alpha$ ‘tym zwiążaj’, co znalazło swój wyraz w bizantyjskim symbolu Chrystusa zwycięskiego w postaci liter $\text{I}\Sigma/\text{X}\Sigma\text{--}\text{N}\text{I}/\text{K}\text{A} = \text{I}\text{H}\Sigma\text{O}\Upsilon\text{S}\ \text{X}\text{P}\text{I}\Sigma\text{T}\text{O}\Sigma\ \text{N}\text{I}\text{K}\text{A}$ ‘Jezu Chryste zwyciężaj’, umieszczanych w ramionach krzyża. Znak ten był w czasie nabożeństwa wyciskany przez kapłana na chlebie eucharystycznym [EK XIII 2009, 165–173, oprac. M. Kruk]. Pojawiał się na wizerunkach Chrystusa ukrzyżowanego, napisach wotywnych oraz enkolpionach i wraz z chrześcijaństwem dotarły na Rus Kijowską, gdzie spotykamy je w inskrypcjach postaci chrystogramu:

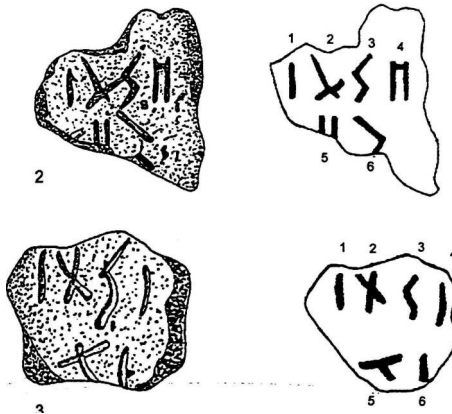
IC   ✝   **XC**
NI   **KA**

(1–3) na kamieniach dźwińskich w pobliżu Połocka z prośbą o wspomnienie dla kniazia Borysa, r. 1128.

(4) na krzyżu wykutym w kamieniu koło Drucka z 1171 z okazji przyjęcia na chrzcie imienia Vasilij przez ks. Rogwołoda Połockiego, syna Borysa, r. 1171.

(5) w napisie na obrusie mszalnym (antymensie) episkopa nowogrodzkiego Nifonta, r. 1148 [Рыбаков 1964, 26–27, 28–32; Wójtowicz 2005, nr 14–16, 20, ilustracje 44–46, 50].

Obok tego spotykamy na Rusi liczne chrystogramy z literami **XC** = XPICTOC, m.in. na enkolpionach kijowskich z XII–XIII wieku odnalezionych na środkowym Podnieprzu [Зоненко 1981; Gródek-Kciuk 198, 102].

Również na terenie Polski odkryto liczne enkolpiony, głównie typu kijowskiego [Dąb-Kalinowska 1976; Gródek-Kciuk 1989; Ginalski 2001; Wołoszyn 2001]. Większość z nich pochodzi z XI–XIII wieku i zostały znalezione na terenie Grodów Czerwieńskich należących w latach 1031–1340 do Rusi (głównie w okolicach Sanoka, Przemyśla, Chełma i Drohiczyzna). Jedynie kilka z nich odnaleziono w Polsce centralnej (Ostrów Lednicki, Gniezno, Kraków–Nowa Huta). Na dwóch występują chrystogramy:

(1) na jednym z pięciu enkolpionów znalezionych w czasie wykopalisk na wzgórzu Horodyszczce nad wsią Trepcza koło Sanoka [Ginalski 2001, 362, rys. 10 a]. Chrystogram znajduje się na medionach tworzących zakończenia ramion krzyża: pionowo: IC (góra) / XC (dół), poziomo NI (lewy), K (A słabo widoczne), więc IC/XC–NI/KA, jak na niektórych enkolpionach typu kijowskiego.

(2) na enkolpionie znalezionym w latach 60-tych XX w. na Ostrowie Lednickim po prawej stronie ramienia poprzecznego krzyża umieszczone są litery XC (po lewej stronie zatarte puste miejsce, w którym może było IC?). Jest on datowany na pierwszą połowę XI wieku [Dąb-Kalinowska 1976, 116, rys. 10].

W latach 1932–1935 znaleziono w jednym z grobów katedry gnieźnieńskiej brązowy krążek z literami greckimi ΑΥ[τος] ‘święty’ oraz zaginiony w czasie wojny enkolpion [Gródek-Kciuk 1989, 126, nr 11; Dąb-Kalinowska 1976].

O ile mi wiadomo, nikt dotychczas nie zestawiał napisów na tabliczkach z Podebłocia z inskrypcjami greckimi na Rusi Kijowskiej. Co się zaś tyczy ich ewentualnego związku z enkolpionami, to jedynie A. Łukaszewicz [2008, 267] przypuszcza, że „Magiczny charakter obu tych chrześcijańskich napisów nie ulega wątpliwości. Tabliczki, kiedy były całe, mogły mieć postać krzyży (enkolpionów)”. Wydaje się więc, że są one fragmentami jakichś prawosławnych obiektów sakralnych, na których powinien widnieć znak krzyża. Jak zauważył T. Wasilewski (1987) podwójna linia pionowa pod X na tabliczce nr 2 może być pozostałością po górnym ramieniu krzyża, nad którym były wyciśnięte chrystogramy IXCN (nr 2) i ICXC (nr 3) wzorowane na bizantyjsko-ruskim IC/XC – NI/KA.

W moim przekonaniu znalezione w Podebłociu tabliczki należy łączyć z Rusią Kijowską, a nie jak przyjmował J. Bieniak [1987] z Wielkimi Morawami, gdzie nie znaleziono podobnych enkolpionów. Być mo-

że, napisy zostały wytłoczone ręką wyznawcy prawosławia wprowadzonego przez Bolesława Chrobrego z wyprawy kijowskiej w 1018 roku. Jednego z jeńców tej wyprawy znamy z imienia. Był nim Mojżesz Węgrzyn, który według «Kievo-peczęrskiego paterika» (XIII/XVI w. [MPH IV 1884, 700–817; SSS III, 1967, 278]) miał złożyć w Polsce potajemnie śluby zakonne na ręce mnicha greckiego z Góry Athos, a po powrocie do Kijowa osiadł w klasztorze.

Z wyprawą kijowską łączą się również wybite w Kijowie lub w Polsce z przeznaczeniem dla odzyskanych w jej wyniku Grodów Czerwieńskich [Kiersnowski 1959] srebrne denary w wizerunkiem władcy i napisem cyrylickim na awersie i rewersie БОЛЕСЛАВЪ. Spośród 13 zachowanych egzemplarzy 9 znaleziono na terenie Polski.

Literatura

- Alföldi A., 1932, *The helmet of Constantine with Christian monogram*, „Journal of Roman Studies” XXII, s. 9–23.
- Bieniak J., 1987, *Ręka jeńca? Sensacja archeologiczna znad Wisły*, „Kultura” XV, s. 7.
- Bober A., 1965, *Antologia patrystyczna*, Kraków.
- Buko A., 2006, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, (wyd. II), Warszawa.
- Cerkiew – wielka tajemnica. Sztuka cerkiewna od XI wieku do 1917 roku ze zbiorów polskich*. Katalog wystawy, Gniezno.
- Dąb-Kalinowska B., 1976, *Trzy enkolpiony kijowskie w Polsce*, BHS XXXVIII/1, s. 3–11.
- Gąsowski J., 1987, *Najstarsze wczesnośredniowieczne zabytki pisma na ziemiach polskich*, „Problemy” VI, s. 23–24, 33–35.
- Ginalski J., 1999–2000, *Enkolpiony z grodziska „Horodyszcze” w Trepczy koło Sanoka*, AAC XXXV, s. 211–262.
- Ginalski J., 2001, *Wczesnośredniowieczny zespół sakralny na grodzisk „Horodyszcze” w Trepczy koło Sanoka*, DP V, s. 349–377.
- Gródek-Kciuk E., 1989, *Enkolpiony znalezione na terenie Polski. Próba klasyfikacji i datowania materiałów*, PA XXXVI, s. 97–134.
- Gródek-Kciuk E., 1991, *Enkolpiony*, SSS VIII: 115–116.
- Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI–XX w.)*, 1997, Warszawa.
- Kiersnowski R., 1959, *O tzw. „ruskich” monetach Bolesława Chrobrego*, [w:] *Studia historyczne dedykowane H. Łowmiańskiemu*, Warszawa, s. 91–103.

- Łukaszewicz A., 2008, *Dwadzieścia lat później. O tabliczkach z Podedbłocia*, [w:] *Przez granice czasu. Księga poświęcona Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu*, Pułtusk, s. 263–268.
- Marczak E., 1986, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 3 w Podedbłociu, gm. Trojanów, woj. Siedleckie w 1986 roku* (maszynopis w Instytucie Archeologii UW).
- Marczak E. (red.), 1995, *Podręcznik archeologiczny. Podedbłocie*, Warszawa.
- Marczak E., 1998, „Tabliczki” z Podedbłocia nie rozwiązana zagadka, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji ofiarowane Jerzemu Gąssowskiemu*, Warszawa, s. 93–102.
- Mironowicz A., 2003, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok.
- Moszyński L., 2001, *Czy misja cyrylometejska dotarła do Polski*, DP V, s. 23–33.
- Plóciennik T., 1999, *Inskrypcje na „tabliczkach” z Podedbłocia*, „Światowit” 1 (42) B, s. 197–199.
- Ševčenko I., 1997, *Misje religijne z perspektywy Bizancjum*, [w:] *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji*, Kraków, s. 33–76.
- Wasilewski T., 1987, *Odczytywanie tajemnicy. Sensacja archeologiczna znad Wisły*, „Kultura” IV, s. 1, 4.
- Wołoszyn M., 2001, *Nowe dane archeologiczne do dziejów chrześcijaństwa w Małopolsce północno-wschodniej*, DP V, s. 379–406.
- Wójtowicz M., 2005, *Najstarsze datowane inskrypcje słowiańskie X–XIII wiek*, Poznań.
- Рыбаков Б., 1964, *Русские датированные надписи XI–XIV веков*, Москва.
- Зощенко В., 1981, *Об одном типе древнерусских энкольпионов*, [w:] *Древности среднего Поднепровья восенко*, Киев, s. 113–124.

Skróty bibliograficzne

- AAC – Acta Archeologica Carpathica, Kraków.
- BHS – Biuletyn Historii Sztuki, Warszawa.
- DP – Dzieje Podkarpacia, t. V: Początki chrześcijańska w Małopolsce, Krosno.
- EK – Encyklopedia katolicka, Lublin 1973.
- MPH – Monumenta Poloniae Historica, I–V, Lwów 1864–1888.
- PA – Przegląd Archeologiczny, Warszawa.
- SSS – Słownik starożytności słowiańskich, V–VIII, Wrocław 1961–1996.

TABLETS FROM PODEBŁOCIE
IN COMPARISON WITH THE GREEK INSCRIPTIONS FROM KIEVAN RUS'

S U M M A R Y

In 1986, during excavations at Podebłocie (a locality near Vistula c. 100 km south of Warsaw) 3 clay tablets dated between IX–XI centuries A. D. were found. Professor T. Wasilewski (1987) interpreted the inscription as placed on them as **I X C H** which represents the Byzantine Christogram: **IC/XC – NI/KA = IHCOYC XPICTOCNIKA**. This Christogramm occurs often in different inscriptions in Kievan Rus', namely in 3 stones of duce Borys in Dvina near Połock, 1128, in Cross on stone of duce Rogvolod near of town Druck as well as in of Kievan encolpions. In the territory of Poland were discovered over 50 encolpions. One of them found in excavation Horodyszczce in Trepcza near Sanok (XII–XIII c.) has Christogram **IC / XC N (K)**, whereas **X P** was engraved on the bronze encolpion in Ostrów Lednicki near Gniezno (first half of XI c.). As it seems, also tablets from Podebłocie are of Church Russian origin. Its author might be captive Orthodox believer taken during Kiev expedition of Bolesław the Brave in 1018 and then settled in Podebłocie, where he engraved inscription in the tablets.